

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Προπτυχιακό Πρόγραμμα *Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό*

Πτυχιακή Εργασία

Γυναικεία Ταυτότητα Στην *Αλεξιάδα* Της Άννας Κομνηνής

Ευριπίδης Ταρασίδης

Επιβλέπων Καθηγητής
Χαράλαμπος Μεσσής

Μάρτιος 2023

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί η αποτύπωση της γυναικείας ταυτότητας στην *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής, κυρίως μέσα από την παρουσίαση των πορτρέτων της Ειρήνης Δούκαινας, της Άννας Δαλασσηνής, της Μαρίας της Αλανής και της Γαΐτας. Επιπρόσθετα, θα εξετάσουμε την θέση της ίδιας της Άννας Κομνηνής στην κοινωνία της περιόδου, και τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνει τη δική της θέση στον χώρο της ιστοριογραφίας.

Summary

In this paper, the depiction of female identity in the *Alexiad* of Anna Komnene will be examined, mainly through the presentation of the portraits of Irene Doukaina, Anna Dalassini, Maria of Alania and Gaita. In addition, we will examine the position of Anna Komneni herself in the society of the period, and the way her own position is reflected in the field of historiography.

Περιεχόμενα

	Εισαγωγή	5
1	Η Άννα Κομνηνή και η εποχή της.....	7
1.1	Η θέση της γυναίκας στην εποχή της Άννας Κομνηνής.....	7
1.2	Η Άννα Κομνηνή.....	9
2	Η γυναικεία παρουσία στην <i>Αλεξιάδα</i>.....	10
2.1	Η επίγνωση της θέσης της ως γυναίκας ιστορικού.....	10
2.2	Η γυναικεία ταυτότητα στην <i>Αλεξιάδα</i>	12
2.3	Η Άννα Δαλασσηνή.....	14
2.4	Η Ειρήνη Δούκαινα.....	17
2.5	Η Μαρία η Αλανή.....	20
2.6	Η «βάρβαρη» Γαΐτα.....	21
	Συμπεράσματα.....	23
	Βιβλιογραφία.....	25

Εισαγωγή

Το έργο της Άννας Κομνηνή, *Αλεξιάδα* είναι ένα από τα λίγα κείμενα της βυζαντινής εποχής, γραμμένο από γυναίκα.¹ Είναι, επίσης, το πρώτο (γνωστό) ιστορικό κείμενο που ο/η συγγραφέας του δεν είναι γένους αρσενικού.² Θα πρέπει να θεωρήσουμε ως δεδομένο ότι η συντριπτική πλειοψηφία των αναγνωστών του πονήματος ήταν άντρες. Αξίζει, επίσης, να υποθέσουμε ότι η Άννα Κομνηνή λάμβανε σοβαρά υπόψη οι γυναίκες της αριστοκρατίας ήταν μορφωμένες, όμως απείχαν από τη συγγραφή. Περιορίζονταν στην ανάγνωση πολύ συγκεκριμένων συγγραμμάτων.³ Στον πρόλογο του έργου, η Άννα συστήνει τον εαυτό της ως κόρη του Αλεξίου και της Ειρήνης, ενώνοντας την ιδιότητά της, που σε όλο το σύγγραμμα θα είναι παρούσα: αυτή της πορφυρογέννητης.⁴ Ως τέτοια θα αντιμετωπίσει τον εαυτό της σε όλο το σύγγραμμά της.

Ως πρώτη παρατήρηση σημειώνουμε ότι το κίνητρο συγγραφής μιας -επί της ουσίας- βιογραφίας, ήταν ο πατέρας της, δηλαδή ένας άντρας. Επιπρόσθετα, όπως σημειώνει η ίδια στον πρόλογο του έργου, αποτελεί συνεχίστρια του ανολοκλήρωτου κειμένου του «νόμιμου συζύγου» της, του Νικηφόρου Βρυέννιου.⁵ Δηλαδή, ενός ακόμα άντρα. Έχει, εν τούτοις, μεγάλη σημασία να εντοπίσουμε τη μορφή της Άννας ως γυναίκας ιστορικού μέσα στο ίδιο της το κείμενο.

Ο «μεγάλος και ενάρετος» αυτοκράτορας Αλέξιος καθόριζε το προφίλ του ιδανικού άρρενα. Η δυσκολία έγκειτο στην περιγραφή της ιδανικής αυτοκρατορικής γυναίκας.⁶ Η Άννα Κομνηνή συνθέτει τα πορτρέτα γυναικών της οικογένειάς της (της μητέρας της και της γιαγιάς της), οριοθετώντας κάθε φορά την περιοχή δράσης τους, με γνώμονα τα, οριζόμενα από τους άντρες, έμφυλα πρότυπα. Κάθε φορά που πρέπει μια από αυτές να υπερβεί τα εσκαμμένα, η Άννα παραθέτει τους λόγους που μια τέτοια υπέρβαση είναι, όχι απλά επιτρεπτή, αλλά αναγκαία. Επιπλέον, αναφέρεται εκτενώς σε περιπτώσεις γυναικών που δεν ανήκουν στο στενό πυρήνα της οικογένειάς της,

---

¹ Neville (2013), σ.194.

² Hill (2013), σ.187.

³ Gouma-Peterson (2000), σ. 86.

⁴ *Αλεξιάς*, Πρόλογος, I.

⁵ *Αλεξιάς*, Πρόλογος, II.

⁶ Hill (2013), σ.187.

ενώ δεν διστάζει να μιλήσει-και μάλιστα με θαυμασμό-και για την «βάρβαρη» γυναίκα του εχθρού.

Στην παρούσα εργασία, θα εξετάσουμε τη θέση της αριστοκράτισσας γυναίκας στην εποχή της συγγραφέως, ενώ θα αναδείξουμε την επίγνωση του φύλου της συγγραφέως και πώς αυτό λειτουργεί τόσο αφηγηματικά, όσο και ιδεολογικά.

Για να καταφέρουμε να περιγράψουμε την ιδανική γυναίκα του παλατιού, θα επικεντρωθούμε σε τρεις περιπτώσεις, με αρκετές ομοιότητες, αλλά και κομβικές διαφορές. Αρχικά, θα αναφερθούμε στο πορτρέτο που, καθαρότερα απ' όλα τα υπόλοιπα, κατασκευάζει η Άννα Κομνηνή για την γιαγιά της, την Άννα Δαλασσηνή. Η περίπτωση της γιαγιάς της αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο ο ρόλος της μητέρας (και ιδιαίτερα, της χήρας), υπερβαίνει τον ρόλο της γυναίκας. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι η Άννα Δαλασσηνή, δηλαδή μια γυναίκα σε μία ανδροκρατούμενη κοινωνία, έφτασε στην υψηλότερη διοικητική θέση. Η περίπτωση της Ειρήνης Δούκαινας, μητέρας της Άννας Κομνηνής ομοιάζει ως προς την ορατότητα που είχε εντός του παλατιού με εκείνη της Δαλασσηνής, διαφέρει όμως αισθητά σε ό,τι αφορά την έκταση της διεύρυνσης των ορίων του φύλου της. Και εδώ, η συγγραφέας αιτιολογεί την υπέρβαση των έμφυλων ορίων από τη μητέρα της.

Θα περιγράψουμε τον ρόλο της συζύγου δύο διαδοχικών αυτοκρατόρων, της Μαρίας της Αλανής, η οποία εφάρμοσε ποικιλοτρόπως την πολιτική της οξυδέρκεια για την επιβίωση της ίδιας και του γιου της. Θα εξετάσουμε το πώς η Άννα Κομνηνή προσεγγίζει την περίπτωσή της, κάτω από το πρίσμα του ιδανικού προτύπου που έχει η ίδια διαμορφώσει, με γνώμονα τη γιαγιά και τη μητέρα της. Τέλος, θα επισημάνουμε την ιδιαίτερη αναφορά στη γυναίκα του Νορμανδού άρχοντα Γυϊσκάρδου, τη Γαΐτα, στην οποία, αν και απέχει παρασάγγας από τη βυζαντινή κουλτούρα, η Άννα επιφυλάσσει μια ξεχωριστή αποδοχή των πράξεων της.

Κεφάλαιο 1

Η Άννα Κομνηνή και η εποχή της

1.1 Η θέση της γυναίκας στην εποχή της Άννας Κομνηνής

Το Βυζάντιο έχει τη φήμη μίας ανδροκρατούμενης κοινωνίας, με την ανδρική κυριαρχία να διαπιστώνεται κυρίως ως περιγραφική και όχι τόσο αξιακή επιβολή.⁷ Θα πρέπει να αναγνωριστεί η δυσκολία να δοθεί μια κοινή απάντηση στο ερώτημα «ποια είναι η θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο;», καθώς πρόκειται για μία αυτοκρατορία με ιστορία 11 αιώνων, με έντονη ταξική, γεωγραφική και οικονομική διαφοροποίηση.

Ως κοινή ιδεολογική βάση, ερμηνεύουμε τα διδάγματα των πατέρων της εκκλησίας του 4^{ου} αι., σύμφωνα με τα οποία η γυναίκα είναι απόγονος της Εύας, και άρα η αποπλάνηση είναι στοιχείο της φύσης της. Άρα, οι γυναίκες θα πρέπει να παραμένουν σεμνές και ταπεινές. Σταδιακά, από τον 7^ο αι., η σεμνότητα και η ταπεινότητα ταυτίζεται με τη μητρότητα και την έγγαμη ζωή.⁸ Με την Παναγία να θεωρείται η ιδανική γυναίκα, η μετουσίωση της γυναικείας πληρότητας γίνεται αντιληπτή ως μια ζωή αφιερωμένης είτε στην παρθενία είτε στη μητρότητα.⁹

Ο ρόλος της μητέρας ήταν, ιδεολογικά, ο σπουδαιότερος ρόλος για τις γυναίκες, τουλάχιστον από τα μέσα του 11^{ου} αι. και έπειτα. Η κοινωνική αυτή απαίτηση είναι εμφανής και στις συζύγους των αυτοκρατόρων, οι οποίες θεωρούνταν «ιδανικές» εφόσον επιτελούν τον ρόλο της καλής μητέρας και της καλής συζύγου¹⁰ (αν και οι ρόλοι για τις γυναίκες των ανώτερων τάξεων, ήταν περισσότεροι).¹¹ Ο Θεοφύλακτος της Αχρίδας, στο λόγο του προς τον Αλέξιο, εξυμνεί την Άννα Δαλασσηνή ως μητέρα και όχι ως γυναίκα. Η περιγραφή της ως ειρηνικής και ως αφοσιωμένης στο γιο της, υπονοεί ότι, ακόμα και κατά την απουσία του Αλέξιου από τη διοίκηση της

---

⁷ Hill (2013), σ. 208.

⁸ Ο.π., σ.17.

⁹ Gouma-Peterson (2000), σ.84.

¹⁰ Hill (2013), σσ. 78-83.

¹¹ Gouma-Peterson (2000), σ.84.

αυτοκρατορίας και την ανάληψη καθηκόντων από τη μητέρα του, ο αυτοκράτορας ήταν παρών, καθώς παρέμενε η πηγή της εξουσίας της.¹² Οι γυναίκες των αυτοκρατόρων θεωρούνται φορείς μετάβασης της αυτοκρατορικής νομιμότητας.¹³ Ο ρόλος τους ως υπεύθυνων για την προετοιμασία των παιδιών τους για τη ζωή είναι σημαντικότερος από τις υπόλοιπες μητέρες, και γι' αυτό νομιμοποιούν την όποια εξουσία ασκούν, αφού κρίνονται τελικώς ως μητέρες που δρουν προς όφελος των τέκνων τους.¹⁴ Έτσι, εντοπίζουμε την ύπαρξη γυναικών-μητέρων αυτοκρατόρων, αντιβασιλέων, εξουσιοδοτούμενων κυβερνητών, άρα γυναικών σε θέσεις εξουσίας και επιρροής. Είναι χαρακτηριστικό από το 1025 μέχρι το 1118, η συμμετοχή των γυναικών στην εξέλιξη των ιστορικών γεγονότων είναι έντονη, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις αυτοκράτειρες Ζωή και Θεοδώρα και τις σημαίνουσες προσωπικότητες της Άννας Δαλασσηνής (θα μελετηθεί εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο) και της Ευδοκίας Μακρεμβολίτισσας.¹⁵

Τουλάχιστον στην περίοδο που μελετάμε (περί τον 11^ο αι.), οι γυναίκες που βρίσκονται σε θέσεις εξουσίας και χαίρουν συνολικής εκτίμησης, είναι οι χήρες που δρουν προς όφελος των παιδιών τους, ακόμα και αν αυτό σημαίνει τη διοίκηση μιας ολόκληρης αυτοκρατορίας. Θεωρούνται η κεφαλή της οικογένειας, οι προστάτιδες των παιδιών και ως εκ τούτου έχουν αυξημένες υποχρεώσεις, καθώς εκτός από την ανατροφή τους, διαχειρίζονται και θέματα οικονομικής φύσης. Αυτή η «εμπορική δραστηριότητα» φέρει την γυναίκα εντός ενός ανδροκρατούμενου πλαισίου που δεν προορίζεται για εκείνη.¹⁶ Μετουσιώνουν την ιδέα της απόλυτης επίτευξης των «στόχων» που έχει μια γυναίκα, και βρίσκονται στο ακρότατο σημείο της επιτρεπόμενης δύναμης. Είναι χαρακτηριστικό ότι, δρώσες ως μητέρες «δικαιολογούν» την «παρέκκλιση» από τον κανόνα που θέλει την γυναίκα μακριά από θέσεις ευθύνης, ενώ στις περιπτώσεις μοναδικού γονέα που φέρει ακέραια την ευθύνη ανατροφής των τέκνων, η «νομιμοποίηση» ανάληψης τέτοιων θέσεων είναι ευκρινέστερη.¹⁷

---

¹² James (1997), σ.90.

¹³ Gouma-Peterson (2000), σ.17.

¹⁴ James (1997), σσ.84-85.

¹⁵ Hill (2013), σσ.208-211.

¹⁶ Ο.π., σ.17.

¹⁷ James (1997), σ.78-83.

Την εποχή της Άννας Κομνηνής, οι γυναίκες της αριστοκρατίας είναι ικανές, περήφανες για την τάξη τους, πιστές στην οικογένειά τους και μορφωμένες. Έτσι, έχουμε την εδραίωση ενός τύπου αριστοκρατικής γυναίκας που δεν είναι απομονωμένη και περιορισμένη στο σπίτι της, αλλά υπό προϋποθέσεις, συμμετέχει στην κοινωνική ζωή. Η περίπτωση της Άννας Κομνηνής, η οποία έλαβε υψηλού επιπέδου εκπαίδευση, έχοντας τη δυνατότητα να διαβάσει, έστω και ιδιωτικά, αρχαία φιλοσοφία και Όμηρο (θέματα που θεωρούνται αταίριαστα με τη χριστιανική εκπαίδευση) εν συγκρίσει με την περίπτωση της μητέρας του Μιχαήλ Ψελλού (τρεις γενιές πίσω) η οποία δεν είχε πρόσβαση στην εκπαίδευση,¹⁸ είναι χαρακτηριστική (αν και θα πρέπει να συνυπολογίσουμε την ταξική διαφοροποίηση).

Ας αναλογιστούμε, τέλος, την προσπάθεια κατάληψης του θρόνου από την Άννα Κομνηνή, αμέσως μετά τον θάνατο του πατέρα της. Αν και γυναίκα, αισθανόταν ότι μπορούσε να αμφισβητήσει την υπεροχή του αδερφού της Ιωάννη στο σύστημα διαδοχής, το οποίο δεν αντιμετώπιζε τις γυναίκες ως ίσες κληρονόμους με τους άντρες. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και οι γυναίκες που αποφασίζουν για τη μοίρα της αυτοκρατορίας και βρίσκονται σε θέσεις ευθύνης έχουν άμεση εξάρτηση από το σύζυγό τους (ή τον γιο τους), τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στην «νομική» τους αναγνώριση.¹⁹

1.2 Η Άννα Κομνηνή

Η Άννα Κομνηνή θεωρείται η πρώτη γυναίκα που έγραψε ιστορία και συγκαταλέγεται στους σημαντικούς ιστοριογράφους του Μεσαίωνα. Γεννήθηκε το 1083, ήταν κόρη του Αλέξιου Κομνηνού, ο οποίος δύο χρόνια νωρίτερα κατέλαβε με πραξικόπημα τον θρόνο ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η γέννησή της ήταν γεγονός εορτών και συνοδεύτηκε με βασιλικό διάδημα, δηλαδή με εξασφάλιση της διαδοχής της στο θρόνο. Ο πατέρας της αποφάσισε τον αρραβώνα της με τον Κωνσταντίνο Δούκα, όταν εκείνη ήταν νεογέννητη. Ο θάνατος του μνηστήρα της, περίπου 10 χρόνια αργότερα, και η απόκτηση άρρενα διαδόχου απέκοψε τον δρόμο της Άννας προς τον θρόνο. Η Άννα, παρ' όλ' αυτά, διατήρησε τις ελπίδες της για τη διαδοχή του πατέρα της. Παντρεύτηκε τον Νικηφόρο Βρυέννιο, ο οποίος είχε τιμηθεί με το αξίωμα του καίσαρα και είχε τη βοήθεια της μητέρας της, Ειρήνης Δούκαινας η οποία

---

¹⁸ Gouma-Peterson (2000), σ.87.

¹⁹ Hill (2013), σ. 151.

προσπάθησε να πείσει-μάταια- τον ετοιμοθάνατο σύζυγο της να αλλάξει τη διαδοχή, προς όφελος της Άννας. Όταν κατέλαβε τον θρόνο ο αδερφός της Ιωάννης, η Άννα σχεδίασε τη δολοφονία του, χωρίς τη στήριξη του συζύγου της, ο οποίος παρέμεινε πιστός στον αυτοκράτορα. Μετά το ανεπιτυχές πραξικόπημα, η Άννα αποσύρθηκε στη Μονή Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης, όπου αφοσιώθηκε στη μελέτη, την πνευματική περισυλλογή και τη συγγραφή.²⁰ Ο θάνατος του Νικηφόρου αποτέλεσε αφορμή για την έναρξη της συγγραφής του ιστορικού έργου, αφιερωμένου στον πατέρα της, την *Αλεξιάδα*. Όπως η ίδια αναφέρει στο προοίμιο του έργου, πρόκειται για συνέχεια του συγγράμματος του συζύγου της *Υψηλή Ιστορία*. Ο εγκωμιαστικός χαρακτήρας του έργου, η αγάπη που έτρεφε η Άννα για τον πατέρα της, η συμμετοχή της στα γεγονότα που περιγράφονται συνέβαλαν στην -σχετική- έλλειψη υποκειμενικότητας. Επίσης, είναι εμφανής η διάθεσή της να παρουσιάσει σε υπερθετικό βαθμό τα κατορθώματα του πατέρα της και να αποκρύψει τα αρνητικά του στοιχεία.²¹

Κεφάλαιο 2

Η γυναικεία παρουσία στην *Αλεξιάδα*

2.1 Η επίγνωση της θέσης της ως γυναίκας ιστορικού

Συμφωνώντας με την υπόθεση της Neville²² σχετικά με την επίγνωση της Άννας για την ασυνήθιστη θέση της ως συγγραφέα ιστορίας, πεδίου ανδροκρατούμενου, θα προσθέσουμε ότι, παρά το γεγονός της αυξημένης -σε σχέση με προηγούμενους αιώνες- πρόσβασης των γυναικών της αριστοκρατίας στη μόρφωση, η συντριπτική πλειοψηφία των αναγνωστών της εποχής ήταν άντρες. Καταφέρνει να ξεπεράσει αυτόν τον σκόπελο και να τοποθετηθεί με ίσους όρους πλάι στους άντρες ιστορικούς, χωρίς να αμφισβητήσει την φύση της;

Στην αρχή και στο τέλος της *Αλεξιάδας*, οι συναισθηματικές εξάρσεις της Άννας είναι κυρίαρχες. Αυτός ο έντονος συναισθηματισμός, αν και καταλαμβάνει μικρό μέρος

---

²⁰ Καρπόζηλος (2009), σσ.397-401.

²¹ Herbet (1997), σσ. 226-233.

²² Neville (2013), σ.196.

στο συνολικό κείμενο, εν τούτοις είναι διακριτός (με όρους έμφυλης διάκρισης). Είναι γεγονός ότι η Άννα αποφεύγει συνειδητά τις συνεχείς εκφράσεις προσωπικής θλίψης ή θυμού στο μεγαλύτερο μέρος του έργου, καθώς όπως λέει «όταν κανείς αναλαμβάνει το έργο του ιστοριογράφου, οφείλει να ξεχάσει την αγάπη και το μίσος».²³ Ένα ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι, γιατί η Άννα, εφόσον αναγνωρίζει τη σημασία της μη έκφρασης έντονων συναισθηματικών καταστάσεων σε ένα ιστορικό κείμενο, εν τούτοις καταφεύγει σ' αυτές. Μάλιστα, το γεγονός ότι η εντονότερη έκφραση πένθους είναι για τους γονείς της, οι οποίοι πέθαναν από φυσικά αίτια, σε μεγάλη ηλικία, 20 χρόνια πριν από τη συγγραφή του έργου, εντείνει τον προβληματισμό γύρω από τον σκοπό της έκφρασης συναισθημάτων.²⁴

Με δεδομένη τη γνώση της γύρω από τη σημασία του θρήνου ως στοιχείου της γυναικείας ταυτότητας στην αρχαία ελληνική γραμματεία, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι επιδίδεται σε μια μορφή θρηνητικής εξιστόρησης, ακριβώς για να επιβεβαιώσει την αυτοαντίληψή της ως γυναίκας. Περιγράφοντας το θάνατο του πατέρα της, αναφέρεται στο θρήνο της ίδιας, της μητέρας της και των αδερφών της, τον οποίο παρουσιάζει σε υπερθετικό βαθμό, παρομοιάζοντας την έντονη δακρύρροια της Ειρήνης με τα «ρέματα του Νείλου», εν αντιθέσει με την στάση του αδερφού της, ο οποίος έφυγε άμεσα για το Μέγα Παλάτιον, με σκοπό να διασφαλίσει τη διαδοχή. Η ίδια, είχε καταληφθεί από τον πόνο,²⁵ ανήμπορη να διαχειριστεί τη θλίψη. Παρόμοια περιγράφει τον θάνατο του συζύγου της στον πρόλογο του έργου²⁶, οικτίροντας τον εαυτό της για «τα κύματα και τις θύελλες» που της έτυχαν. Οι θρήνοι της θυμίζουν τις θρηνωδίες των γυναικών της αρχαίας τραγωδίας και της *Ιλιάδας* και αντανακλούν την επιρροή που είχαν αυτές στις θρηνητικές συμβάσεις του μεσαιωνικού βυζαντινού πολιτισμού.²⁷

Η μέχρι τότε ιστοριογραφική παράδοση δεν περιείχε συναισθηματικές εξάρσεις, επιτρέποντας στον αφηγητή της ιστορίας να διατηρεί την απαραίτητη απόσταση από το περιγραφόμενο γεγονός. Άρα, οι άντρες ιστοριογράφοι ήταν «ψυχροί» και εγγύτερα στην ιστοριογραφική παράδοση (π.χ. του Ξενοφώντα), ενώ η γυναίκα ιστοριογράφος με τις συναισθηματικές της εκδηλώσεις φαινόταν περισσότερο

---

²³ Αλεξιάδα, Πρόλογος, II

²⁴ Neville (2013), σσ. 197-198.

²⁵ Αλεξιάδα, ΙΕ,ΙΧ-ΧΙ

²⁶ Αλεξιάδα, Πρόλογος, ΙV

²⁷ Neville (2013), σ.210.

επηρεασμένη από την κληρονομιά της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. Η ίδια λοιπόν, καταπιανόμενη με μια ανδροκρατούμενη δραστηριότητα, υπενθυμίζει τη γυναικεία της ταυτότητα, δηλαδή, εκείνης της μη παρεκκλίνουσας από τα δομικά στοιχεία μιας «καλής» γυναίκας, εκπληρώνοντας παράλληλα τις πολιτιστικές, στερεοτυπικές προσδοκίες για το φύλο της. Θρηνεί γοερά για τον άντρα της και τον πατέρα της, άρα είναι μια καλή κόρη και μία καλή σύζυγος. Όμως, η γυναικεία της φύση, η συνυφασμένη με το δάκρυ και τις συναισθηματικές εξάρσεις, δεν στέκεται εμπόδιο στην αντικειμενική καταγραφή των γεγονότων. Τούτο διότι η ίδια καταφέρνει να συγκρατήσει τα δάκρυα της, να περιθωριοποιήσει τα έντονα συναισθήματά της, επιδεικνύοντας αυτοέλεγχο και δύναμη, δηλαδή αντρικές αρετές. Μπορεί και εκείνη, παρά την γυναικεία της φύση, να γράψει ιστορία με «αντρικό τρόπο», με απάθεια, αυτοσυγκράτηση και ψυχρότητα.²⁸

2.2 Η γυναικεία ταυτότητα στην *Αλεξιάδα*

Ο κύριος χαρακτήρας της *Αλεξιάδας* είναι ένας άντρας (ο Αλέξιος Α') και όλες οι γυναίκες που περιγράφονται ή αναφέρονται στο έργο δρουν γύρω και λόγω αυτού. Σημαντική θέση καταλαμβάνουν τα πορτρέτα της Άννας Δαλασσηνής, της Ειρήνης Δούκαινας, της Μαρίας Αλανής καθώς και της Γαΐτας, στις περιπτώσεις των οποίων θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι όταν αναφερόμαστε σε γυναίκες, εννοούμε εκείνες των ανώτερων τάξεων, για τις οποίες διαθέτουμε στοιχεία.

Η γενική εντύπωση της Άννας για τις γυναίκες αντικατοπτρίζεται στις περιγραφές αυτών ως πολυδακρείων και τρομοκρατημένων μπροστά στον κίνδυνο. Βέβαια, τα στερεοτυπικά αυτά χαρακτηριστικά αμφισβητούνται ευθέως στις περιγραφές των πράξεων των γυναικών με τις οποίες καταπιάνεται. Έτσι, παρά το γεγονός ότι πιστεύει ότι οι γυναίκες έχουν μια «ευκολία» στο να κλάψουν, καμία γυναίκα δεν εμφανίζεται κλαμένη (εκτός από τις περιπτώσεις του θρήνου, όπου το κλάμα θεωρείται αποδεκτό, καθώς και όταν οι σύζυγοι τους φεύγουν για κάποια πολεμική μάχη). Μία ακόμα αναίρεση των στεροτυπικών προδηλώσεων είναι η δυναμική και στέρεη στάση των γυναικών μπροστά σε κρίσιμα και οδυνηρά γεγονότα: η Μαρία η Αλανή στο πραξικόπημα του 1081, η Άννα Δαλασσηνή όταν υποχρεώθηκε να κρατήσει τα ηνία της αυτοκρατορίας, η Ειρήνη Δούκαινα όταν έπρεπε να συνοδεύσει

---

²⁸ Neville (2013), σσ. 210-217.

τον σύζυγό της στο πεδίο της μάχης. Είναι χαρακτηριστικά τα παραδείγματα της μητέρας και της γιαγιάς της Άννας, τις οποίες περιγράφει ως δυναμικές, τη μία στο πλάι του αυτοκράτορα, την άλλη στη δημόσια σφαίρα και στην άσκηση εξουσίας. Και οι δύο διαθέτουν την απαιτούμενη δύναμη, ασκούμενη όμως σε διαφορετικά πεδία.²⁹

Ένα επαναλαμβανόμενο θέμα στην *Αλεξιάδα* είναι η *ανδρεία*, δηλαδή η ανδρική γενναιότητα, το θάρρος που επιδεικνύουν οι ανδρικοί χαρακτήρες του έργου. Περιγράφοντας τη δράση του Αλέξιου ως στρατηγού του Μιχαήλ Δούκα, η Άννα εξαίρει την ανδρεία του, την οποία είχε την ευκαιρία να αναδείξει στο κίνημα του Ουρσελίου.³⁰ Αυτή η αρετή δεν είναι προνόμιο μόνο των συμμάχων, αλλά και των εχθρών, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Βασιλάκιου, ο οποίος «λυμαινόταν ακάθεκτος τις δυτικές επαρχίες», αλλά ήταν γνωστός για την ανδρεία του,³¹ και «αναδείχθηκε άνδρας πραγματικός».³² Αυτή την αρετή αποδίδει και στην μητέρα της, όταν συνοδεύει τον πατέρα της στο πεδίο της μάχης, μνημονεύοντας το θάρρος της, διαχωρίζοντας το όμως από το θάρρος των βάρβαρων γυναικών, τις οποίες παρουσιάζει στο πεδίο της μάχης.³³

Οι γυναίκες που παρουσιάζει η Άννα, έχουν-η καθεμία με τον τρόπο της- πολιτική και κοινωνική επιρροή. Έτσι, έχουμε την πετυχημένη προσπάθεια του Αλέξιου και του Ισαάκιου να μπουν στο στενό κύκλο της Μαρίας Αλανής, γυναίκας του ετοιμοθάνατου αυτοκράτορα, δίνοντας της δείγματα αφοσίωσης, εκμεταλλευόμενοι την ασταθή της κατάσταση και την ανασφάλεια της για το μέλλον της ίδιας και του γιου της από άλλον γάμο, του πορφυρογέννητου Κωνσταντίνου. Υιοθετώντας τον Αλέξιο, η Μαρία είχε δύο πιθανούς διαδόχους για τον θρόνο, ο οποίος λόγω της αδυναμίας του άτεκνου αυτοκράτορα να ορίσει διάδοχο, θα έμενε κενός. Η Μαρία ως μητέρα που αγωνιά για το μέλλον του γιου της, αλλά και ως άνθρωπος του παλατιού που είχε κομβικό ρόλο στις εξελίξεις στην αυτοκρατορία, γυναίκα δυο αυτοκρατόρων, γίνεται διάδρομος νομιμοποίησης του αγώνα διαδοχής.³⁴

---

²⁹ Hill (2013), σσ. 189-192.

³⁰ *Αλεξιάδα*, A, I

³¹ *Αλεξιάδα*, A, VII

³² *Αλεξιάδα*, A, IX

³³ James (1997), σ.156.

³⁴ Ό.π., σ. 158.

2.3 Άννα Δαλασσηνή

Η Άννα Δαλασσηνή, μητέρα του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' και γιαγιά της Άννας Κομνηνής (η «μητέρα των Κομνηνών», όπως αναφέρεται στην αρχή της αφήγησης)³⁵ μετουσίωσε την ιδεολογική ταυτότητα της χήρας μητέρας που ενεργούσε προς όφελος των παιδιών της. Θεωρείται η «απόλυτη» βυζαντινή μητέρα, ευρισκόμενη στο σωστό μέρος τη σωστή στιγμή, εμπνέοντας ένα αίσθημα απόλυτης εμπιστοσύνης στους γιους της.³⁶ Άλλωστε, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η κατάκτηση του θρόνου από τον Αλέξιο Κομνηνό οφείλεται εν πολλοίς σε εκείνη.³⁷ Είναι χαρακτηριστικό της ευφυΐας της το σχέδιο απόδρασης των γιων της, όταν επικράτησε ο φόβος να φανερωθεί στον αυτοκράτορα Νικηφόρο Γ' Βοτανειάτη το σχέδιο ανατροπής του. Παράλληλα, περιγράφει με ιδιαίτερο θαυμασμό τον τρόπο που επέλεξε η γιαγιά της να αποφύγει την αιχμαλωσία. Ο ρόλος της Άννας Δαλασσηνής είναι κομβικός και περιγράφεται λεπτομερώς από την Άννα Κομνηνή.

Η Άννα Κομνηνή σημειώνει ότι ήταν τέτοια η εμπιστοσύνη που έδειχνε ο Αλέξιος στη μητέρα του, που θα προτιμούσε να βρίσκεται εκείνη στο τιμόνι της αυτοκρατορίας, αντί για αυτόν. Αναφέρει, επίσης, ότι την συμβουλευόταν για όλα τα ζητήματα, διακηρύττοντας φανερά ότι χωρίς της δική της συμβολή, κρίση και ευφυΐα «θα ναυαγούσαν οι κρατικές υποθέσεις». Το απόγειο της εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα ήταν όταν ανάθεσε στη μητέρα του την αποκλειστική άσκηση της βασιλικής εξουσίας, όσο εκείνος αντιμετώπιζε την απειλή του Ροβέρτου Γυϊσκάρδου. Στο χρυσόβουλο ανάθεσης περιέγραφε τη μητέρα του ως «πανσέβαστη και πανεντιμότητα», και έχουσα μεγάλη πείρα στα ζητήματα της ζωής. Μάλιστα, σημειώνει ότι οποιαδήποτε απόφαση έπαιρνε η Άννα Δαλασσηνή θα ήταν σαν να προέρχεται από εκείνον και κανείς δεν μπορούσε να παραβεί τις εντολές της.³⁸

Όπως σημειώσαμε, η Άννα Κομνηνή αντιλαμβάνεται ότι το έργο της θα μελετηθεί κυρίως- από άντρες ή, εν πάση περιπτώσει, από αναγνώστες με συγκεκριμένη αντίληψη της θέσης της γυναίκας. Ως εκ τούτου, αφού αναφερθεί στα όσα γίνονται γνωστά από το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα, απαντά μόνη της στην πιθανή αποδοκιμασία για την εμπιστοσύνη του αυτοκράτορα στον «γυναικωνίτη». Η

³⁵ Gouma-Peterson (2000), σ.114.

³⁶ Ο.π., σ.83-86.

³⁷ Αλεξιάς, σημειώσεις στη σ.98, Β', V.

³⁸ Αλεξιάς, Γ', VI.

συγγραφέας υπερασπίζεται τη γιαγιά της, επιχειρώντας να αναδείξει τον ρόλο της ως μητέρας και όχι ως γυναίκας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην αρχή του έργου, και σε κάθε αναφορά στο όνομά της, τονίζει τη θέση της ως «μητέρας του αυτοκράτορα».³⁹ Ξεκαθαρίζει ότι δεν είχε ποτέ βλέψεις για άσκηση εξουσίας, σημειώνοντας μάλιστα ότι απέβλεπε προς «κάποιον τελευταίο σταθμό κι ονειρευόταν ένα μοναστήρι».⁴⁰ Ήταν το καθήκον και η αγάπη για τον γιο της που την υποχρέωσαν να ηγηθεί της αυτοκρατορίας. Αυτή η αγάπη δικαιολογεί την υπέρβαση των έμφυλων ορίων. Ο ρόλος της ως χήρας μητέρας που είχε καθήκον να προστατεύσει τα παιδιά της υπερέβαινε τον ρόλο της ως γυναίκας και ως εκ τούτου, δεν τίθετο θέμα «παραφωνίας».⁴¹ Ήταν το μητρικό φίλτρο που της υπαγόρευε να δεχθεί τις προσταγές του αυτοκράτορα-γιου της και όχι κάποια φιλοδοξία.⁴²

Η περιγραφή της εξωτερικής εμφάνισης της Άννας Δαλασσηνής απουσιάζει, εν αντιθέσει με τα πορτρέτα των άλλων γυναικών που παρουσιάζονται στο σύγγραμμα. Η Άννα Κομνηνή περιορίζει την περιγραφή της όψης της γιαγιάς της στα χαρακτηριστικά που αναδύουν αρετή, εμβρίθεια, ήθος, σεβασμό και «φόβο από τους ίδιους τους δαίμονες».⁴³ Καταφεύγει σ' αυτή την τακτική υπονοώντας ότι η γιαγιά της ήταν πρώτα μητέρα και μετά γυναίκα και άρα η ομορφιά ερχόταν σε δεύτερη μοίρα.⁴⁴ Έτσι κι αλλιώς, η εξωτερική εμφάνιση δεν ήταν προαπαιτούμενη για την ιδανική μητέρα της περιόδου.⁴⁵

Επιπλέον, δομεί το πορτραίτο της γιαγιάς της έχοντας ως βάση τις ηθικές της αρετές και όχι την όποια δυναμική της. Είναι ιδιοφυής, δραστήρια, εφευρετική στην οργάνωση, επιδέξια στον χειρισμό υποθέσεων, με ρητορική δεινότητα, είχε κρίση «γέρου με άσπρα μαλλιά» από τη νεανική της ηλικία, είχε το χάρισμα της τελειότητας, με το οποίο ξεπερνούσε όλους τους άντρες του καιρού της. Κι όμως, τιμούσε το γυναικείο (και το αντρικό) φύλο όχι γιατί ξεχώριζε για τις ικανότητές της, αλλά γιατί είχε αξιοσέβαστη κοσμιότητα, επιτελούσε τα καθήκοντα της ως (δυνητική) μοναχή, κατάφερε να απαλλάξει τον γυναικωνίτη του παλατιού, ο οποίος έπεσε σε μεγάλη δυσμένεια κατά τη διακυβέρνηση του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου, από τη

---

³⁹ James (1997), σ.90.

⁴⁰ Αλεξιάς, Γ', VI.

⁴¹ James (1997), σ. 91.

⁴² Αλεξιάς, Γ', VI.

⁴³ Αλεξιάς, Γ', VIII.

⁴⁴ James (1997), σ.90.

⁴⁵ Hill (2013), σ.193.

φθορά και τους «ασύνετους» έρωτες. Η Άννα Κομνηνή εξαίρει την αξιοθαύμαστη τάξη που επέβαλε στα ανάκτορα, καθώς καθιέρωσε συγκεκριμένες ώρες για προσευχή, κάνοντας το παλάτι να μοιάζει με μοναστήρι.

Η ανάληψη καθηκόντων δεν είναι κάτι άγνωστο για την Άννα Δαλασσηνή. Η Άννα Κομνηνή την παρουσιάζει ως αρχηγό μιας μητριαρχικής οικογένειας. Είχε πάντα τον ρόλο της προστάτιδας των παιδιών της, προειδοποιούσε και συμβούλευε για τα επόμενα βήματά τους. Είχε σημαντικό ρόλο στις γαμήλιες διαπραγματεύσεις και ήταν εκείνη που, όταν ήταν πλέον φανερή η πρόθεσή των Κομνηνών να ανατρέψουν τον αυτοκράτορα, κίνησε τις διαδικασίες του γάμου μεταξύ της εγγονής της και του εγγονού του αυτοκράτορα,⁴⁶ έχοντας στραμμένο το βλέμμα στον θρόνο, όχι όμως για την ίδια (καθώς από 1059 έχει αντιληφθεί ότι κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό), αλλά για την οικογένειά της.⁴⁷ Ήταν υπεύθυνη για την ανατροφή των παιδιών της με σύνεση και αγνότητα και η οικογένειά της ήταν παράδειγμα αρετής για τις υπόλοιπες του παλατιού. Μέχρι το τέλος της ζωής της παρέμεινε αποκλειστικά μητέρα των παιδιών της, αρνούμενη να αναλάβει το ρόλο της συζύγου, δείχνοντας μια αξιοθαύμαστη προσήλωση στους στόχους των γιων της και κυρίως του Αλέξιου.⁴⁸

Συνεχίζοντας την υπεράσπιση της γιαγιάς της από πιθανά κακόβουλα σχόλια περί της υπέρβασης των έμφυλων ορίων, η Άννα Κομνηνή την ανυψώνει στους αγίους. Η αναφορά σχετικά με τα άσπρα μαλλιά σε νεαρή ηλικία είναι ένας ξεκάθαρος υπαινιγμός για την αγιοσύνη της, καθώς παρόμοια έκφραση χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τη ζωή κάποιου αγίου.⁴⁹ Είναι τέτοια η προσήλωση στον Θεό που, ενώ βρίσκεται στο τιμόνι της αυτοκρατορίας, βρίσκει χρόνο για την καθημερινή της προσευχή, ενώ συνεχίζει να ζει μια λιτή ζωή, με κυρίαρχες τις αρχές της εγκράτειας, της φιλανθρωπίας, της ευγένειας και της πραότητας.⁵⁰ Ζούσε, δηλαδή, τη μοναστική ζωή που επιθυμούσε για τη δύση της ζωής της, ούσα στη θέση του αυτοκράτορα.

Η Άννα Κομνηνή περιγράφει την γιαγιά της ως την ιδανική γυναίκα, καθώς εκπληρώνει απόλυτα τον ρόλο της ως χήρας μητέρας, η οποία υποτάσσει τα «θέλω» της στους στόχους των παιδιών της. Παρά το γεγονός ότι είναι ικανή διοικήτρια της

---

⁴⁶ James (1997), σσ.158-160.

⁴⁷ Hill (2013), σ.69.

⁴⁸ Ο.π., σ.85-89.

⁴⁹ Ο.π., σ.194.

⁵⁰ Gouma-Peterson (2000), σ.89.

αυτοκρατορίας, όταν ζητείται από τον γιο της να επιτελέσει αυτό το καθήκον, παραμένει προσηλωμένη στις ηθικές της αρχές, βρίσκει χρόνο για τα χριστιανικά της καθήκοντα και καταφέρνει να επαναφέρει τη σεμνότητα και την ευπρέπεια στον γυναικωνίτη του παλατιού. Έτσι κι αλλιώς, η οικογένεια της είναι πρότυπο ήθους και αρχών. Παρουσιάζεται ως μία φιλόδοξη γυναίκα, όχι όμως για την ίδια, αλλά για την οικογένειά της.⁵¹ Ο ρόλος της ως μητέρας και μάλιστα ως χήρας, διευρύνει τα όρια των υπόλοιπων ρόλων που μπορεί να έχει μια γυναίκα, φτάνοντας μέχρι το σημείο της ανάληψης ανώτατων καθηκόντων. Όλα τα παραπάνω, τα φέρει εις πέρας με τελειότητα, καθώς η ίδια παρουσιάζεται ως το απαύγασμα της ανθρώπινης πληρότητας. Η γυναικεία της φύση έρχεται δεύτερη, καθώς ο ρόλος της ως μητέρας διαπερνά όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές σταθερές. Η χήρα μητέρα, προκειμένου να υπηρετήσει τα παιδιά της, γίνεται ρυθμιστρια των θεμάτων της αυτοκρατορίας, επιβάλλει ηθικές αρχές στο παλάτι, ενορχηστρώνει πραξικόπημα, διαχειρίζεται την κρατική περιουσία. Παράλληλα, εκτός από την αφοσίωσή στα παιδιά της, είναι έξυπνη, ικανή στη διοίκηση, δραστήρια, με χριστιανικές αρετές, μορφωμένη, φιλόδοξη και ευέλικτη.⁵² Σε κάθε περίπτωση, η Άννα Κομνηνή παρουσιάζει με ιδιαίτερη προσοχή την γιαγιά της, με όρους που είναι αποδεκτοί από την τότε κοινωνική συνθήκη, ορίζοντας εμφανώς τα έμφυλα όρια.⁵³ Όταν γίνεται υπέρβαση αυτών- ή, καλύτερα, διεύρυνσή τους-, μεριμνά να αιτιολογήσει τους λόγους, χρησιμοποιώντας κοινωνικά αποδεκτά γυναικεία πρότυπα (εν προκειμένω, αυτό της χήρας μητέρας).

2.4 Ειρήνη Δούκαινα

Η Άννα Κομνηνή, η *φιλομήτωρ* όπως αποκαλεί τον εαυτό της, φιλοτεχνεί λεπτομερώς το πορτρέτο της μητέρας της και συζύγου του αυτοκράτορα, Ειρήνης Δούκαινας, την οποία θεωρεί τη μόνη γυναίκα-πλην της γιαγιάς της-που αγγίζει το ιδανικό πρότυπο.⁵⁴ Κόρη του Ανδρόνικου Δούκα και της Μαρίας της Βουλγαρίας,

---

⁵¹ Hill (2013), σσ.80-81.

⁵² Gouma-Peterson (2000), σ.114.

⁵³ Hill (2013), σ. 151.

⁵⁴ Gouma-Peterson (2000), σσ.116-117.

παντρεύτηκε τον Αλέξιο το 1078 σε ηλικία 15 ετών και έκανε μαζί του 7 παιδιά: 4 κόρες και 3 γιους.⁵⁵

Η Άννα περιγράφει τη μητέρα της τονίζοντας την ομορφιά της, την αξιολάτρευτη όψη της, την γοητευτική της ομιλία, το ολοστρόγγυλο πρόσωπό της. Όπως γράφει, η μορφή της έκανε τους θρασείς άντρες να ζαρώνουν και τους σιωπηλούς να παίρνουν θάρρος. Την παρουσιάζει ως λιγομίλητη, ως «έμψυχη στήλη ευρυθμίας», με κομψούς τρόπους, αέρινες και προσεκτικές κινήσεις.⁵⁶ Η σεμνότητά της είναι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό, προτιμούσε να μένει εντός του παλατιού και η φωνή της να ακούγεται όσο το δυνατόν λιγότερο.⁵⁷ Ακόμα και όταν ήταν υποχρεωμένη να βγει από τα δωμάτια, παρέμενε σεμνή, σαν ένα θαύμα της κοσμιότητας.⁵⁸ Παράλληλα, ήταν φιλομαθής. Η Άννα ανακαλεί στη μνήμη της τη μητέρα της να μελετά, πριν απ' το γεύμα, κάποιο βιβλίο με τους λόγους των αγίων Πατέρων της εκκλησίας.⁵⁹

Όπως και με τη γιαγιά της, έτσι και με τη μητέρα της, η Άννα νιώθει την ανάγκη να δικαιολογήσει την υπέρβαση των έμφυλων ορίων, απαντώντας στη σχετική κριτική, ξεκαθαρίζοντας ότι οι αποφάσεις αυτές ήταν εντός του ρόλου που κλήθηκαν να επιτελέσουν. Έτσι, με δεδομένο ότι η σύζυγος του αυτοκράτορα ήταν η ιδανική σύντροφος στη ζωή του, εκείνη που θα στεκόταν στο πλάι του σε κάθε περίπτωση,⁶⁰ περιγράφει τους λόγους που η μητέρα της ακολούθησε τον πατέρα της στο πεδίο της μάχης. Μπορεί να μην ήταν ικανή μαχήτρια, όπως για παράδειγμα η Γαΐτα, σύζυγος του Γυϊσκάρδου, αλλά ήταν οπλισμένη με πίστη και επιμονή. Είχε έντονο το αίσθημα του καθήκοντος απέναντι στο σύζυγό της και ήταν αυτό που την όπλιζε να βρεθεί σε μέρη και καταστάσεις έξω από τα καθιερωμένα και τα επιθυμητά για εκείνη. Ακόμα και εκεί, σε ένα ανδροκρατούμενο περιβάλλον, διατηρούσε τη σεμνότητά της. Εξάλλου, ήταν πάντα αποφασισμένη να δείχνει την προσήλωση στο καθήκον της απέναντι στον αυτοκράτορα, όπως στα χρόνια της οικονομικής κατάρρευσης, όταν πρώτη εκείνη πρόσφερε τα κοσμήματά της στο αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο, προτρέποντας την Εκκλησία να πράξει αναλόγως.⁶¹

---

⁵⁵ Hill (2013), σ.34.

⁵⁶ Αλεξιάς, Γ', ΙΙΙ.

⁵⁷ Hill (2013), σ.195.

⁵⁸ Gouma-Peterson (2000), σ.91.

⁵⁹ Αλεξιάς, Ε', ΙΧ.

⁶⁰ Hill (2013), σ.83.

⁶¹ Αλεξιάς, Ε', ΙΙ.

Η κριτική σχετικά με τη συμμετοχή της στην εκστρατεία αποτυπώνεται από τα μηνύματα που έφταναν στη σκηνή του αυτοκράτορα, με τα οποία τον καλούσαν να διατάξει την επιστροφή της Ειρήνης στην πρωτεύουσα.⁶² Η Άννα υπερασπίζεται τη μητέρα της απέναντι σ' αυτή την κριτική, τονίζοντας τις φροντίδες που απολάμβανε ο πατέρας της από τα χέρια της. Η Ειρήνη ήταν η νοσοκόμα του Αλεξίου, φρόντιζε την ποδάγρα του, γνωρίζοντας όσο καμία άλλη πώς να θεραπεύει τον πόνο των πλεγμών. Κι αυτή η ανακούφιση ήταν αναγκαία, καθώς ο σκοπός υπεράσπισης των πόλεων της αυτοκρατορίας υπερέβαινε κάθε προσωπικής του υπόθεση. Ένας δεύτερος και σημαντικότερος- σύμφωνα με την Άννα-λόγος για τη συμμετοχή της βασίλισσας στην εκστρατεία ήταν η «αδιάκοπη» φρούρηση του αυτοκράτορα και η προστασία του από κάθε λογής επίδοξους εχθρούς. Δεν αρκούσαν οι χιλιάδες φρουροί του για να τον προστατέψουν από όσους παραμόνευαν για να τον σκοτώσουν. Η Ειρήνη αποκαλείται «φυσική σύμβουλος» του αυτοκράτορα, η οποία μισούσε τους συνωμότες περισσότερο από τον καθένα και είχε την οξυδέρκεια να διαβλέψει τον κίνδυνο.⁶³ Πέρα από την αφοσίωση της αυτοκράτειρας στον Αλέξιο, ελλόχευε η υπόνοια της πίεσης που δέχτηκε από τον αυτοκράτορα να τον ακολουθήσει στο πεδίο της μάχης. Είναι τεκμηριωμένο ότι η Ειρήνη είχε διαφωνίες σχετικά με την απόφαση διαδοχής του Αλέξιου από τον γιο τους Ιωάννη, και πως προέκρινε την ανάρρηση στον θρόνο του γαμπρού της και συζύγου της Άννας Κομνηνής, Νικηφόρου Βρυέννιου. Άρα, θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την παρουσία της Ειρήνης στο πλευρό του αυτοκράτορα ως προληπτικό μέτρο απέναντι στις βλέψεις της, κατά τ' άλλα σεμνής και ταπεινής, συζύγου του.⁶⁴

Η Άννα, έχοντας περιγράψει πολλάκις την αρετή της *ανδρείας*, και αναγνωρίζοντας την ως χαρακτηριστικό σπουδαίων ανδρών (μεταξύ αυτών και ο πατέρας της), διακρίνει αυτή την αρετή και στη μητέρα της, τη μόνη γυναίκα για την οποία μιλά με τέτοιους όρους. Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι το θάρρος της μητέρας της δεν σχετίζεται με εκείνο της γυναίκας του Γυϊδκάρδου, η οποία συμμετείχε ψυχή τα και σώματι στις εχθροπραξίες. Άλλωστε, όπως αναφέρει, η μητέρα της ήταν τόσο ειρηνική, όσο και το όνομά της.⁶⁵

---

⁶² James (1997), σ.92.

⁶³ Αλεξιάς, ΙΒ', ΙV.

⁶⁴ Gouma-Peterson (2000), σ.92.

⁶⁵ James (1997), σ.156.

2.5 Μαρία η Αλανή

Η Μαρία η Αλανή ήταν σύζυγος του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δούκα και μητέρα του Κωνσταντίνου Δούκα. Μετά το πραξικόπημα του Νικηφόρου Βοτανειάτη, παντρεύτηκε ξανά, αυτή τη φορά τον σφετεριστή του θρόνου, παρά το γεγονός ότι ο πρώην σύζυγος της διαβιούσε σε μοναστήρι. Η Άννα Κομνηνή αναφέρει ότι ήταν ο καίσαρας Ιωάννης που την προέτρεψε να παντρευτεί τον αυτοκράτορα, με την ίδια να έχει αντιληφθεί πως μόνον έτσι θα μπορούσε να διατηρήσει τον γιο της κοντά στον θρόνο.⁶⁶ Ας μην λησμονούμε ότι η Μαρία ήταν σε ξένη χώρα, χωρίς συγγενείς, γεγονός που θαύμαζε η Άννα Κομνηνή, καθώς αντιμετώπιζε την κατάσταση αυτή με αξιοπρέπεια.⁶⁷ Είχε στενή σχέση μαζί της, ούσα η μητέρα του μνηστήρα της.⁶⁸

Ο Αλέξιος και ο Ισαάκιος κέρδισαν την εύνοια της. Υιοθέτησε τον πρώτο και πάντρεψε τον δεύτερο με την ανιψιά της.⁶⁹ Η επιλογή των Κομνηνών να πλησιάσουν την αυτοκράτειρα ήταν κομβικής πολιτικής σημασίας, διότι κατάφεραν να εισέλθουν στο χώρο του παλατιού και να ενημερώνονται για τις προθέσεις του Βοτανειάτη. Εξάλλου, ήταν ένας συγγενής της Μαρίας που ειδοποίησε τους Κομνηνούς σχετικά με την πρόθεση των Βορίλου και Γερμανού να τους συλλάβουν και να τους τυφλώσουν, καθώς γινόταν εμφανής ο στόχος της κατάληψης του θρόνου.⁷⁰ Η υιοθεσία του Αλεξίου από την Μαρία Αλανή έδινε μια κάποια νομιμότητα στον μετέπειτα σφετερισμό της εξουσίας.⁷¹

Η Μαρία, όταν πληροφορήθηκε ότι ο αυτοκράτορας, γέρος πια σε ηλικία και άτεκνος, προωθούσε την διαδοχή του από τον Συναδηνό (μάλλον γιο του Θεοδούλου Συναδηνού, γαμπρού του Νικηφόρου Βοτανειάτη), ανησύχησε για την μοίρα του γιου της. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκαν οι Κομνηνοί για την πλησιάσουν περισσότερο, βεβαιώνοντάς την ότι ο γιος της δεν θα έχανε τα δικαιώματά του για τον θρόνο. Εκμεταλλεύτηκαν, τρόπον τινά, την αγωνία της μάνας για το παιδί της.

---

⁶⁶ Hill (2013), σ. 144.

⁶⁷ Ο.π., σ.122.

⁶⁸ Gouma-Peterson (2000), σ.92.

⁶⁹ Hill (2013), σ. 33.

⁷⁰ Ο.π., σ.70.

⁷¹ Ο.π., σ.81.

Με τον τρόπο αυτόν, υπερκέρασαν τον φθόνο των δούλων της βασίλισσας και την «ελαφρομυαλιά» του αυτοκράτορα.⁷² Από την άλλη, η ίδια απέφυγε να χαραμίσει χρόνο για να πείσει τον αυτοκράτορα να αλλάξει άποψη, και επένδυσε στη συμμαχία με τους Κομνηνούς.⁷³

Η Άννα Κομνηνή δεν παρουσιάζει την Μαρία ως γυναίκα που πληροί τους όρους του ιδανικού προτύπου. Είναι μια παρουσία με γνώση της πολιτικής και παρούσα στις εξελίξεις. Όπως σημειώσαμε, το κίνητρο των κινήσεων της είναι η διασφάλιση της διαδοχής του θρόνου από τον γιο της. Όταν αντιλαμβάνεται ότι ο Βοτανειάτης προωθεί κάποιον άλλον για διάδοχό του, συμμαχεί με τους Κομνηνούς. Είναι εκείνη που, μαζί με την Άννα Δαλασσηνή θα κινήσουν τα νήματα για την επιτυχημένη έκβαση του πραξικοπήματος. Από την άλλη, η επίδειξη στοργής στον γιο της και η αγάπη προς αυτόν αποτελούν κίνητρο των πράξεων της. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι κατάφερε να επιβιώσει από δύο βίαιες αλλαγές αυτοκράτορα, να διατηρήσει τον κρίσιμο της ρόλο, να θεωρηθεί ως βασικός παίκτης στην επικείμενη διαδοχή του Βοτανειάτη, την χαρακτηρίζει ως μια γυναίκα με πολιτική οξυδέρκεια, ευελιξία, προνοητικότητα και ευφυΐα. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, η Άννα δεν νιώθει την ανάγκη να τα συνδέσει με τον ρόλο της Μαρίας ως μητέρας, κάτι που πιθανότατα να έκανε αν επρόκειτο για μέλος του στενού οικογενειακού της κύκλου.

2.6 Η «βάρβαρη» Γαΐτα

Όπως είδαμε, για τις βυζαντινές γυναίκες του 11^{ου} αι. η εμπλοκή με την πολιτική και τη δημόσια σφαίρα δεν είναι άγνωστες έννοιες. Όμως, ο στρατός, οι μάχες και οι εχθροπραξίες παραμένουν ένα, επί της ουσίας, άβατο.⁷⁴ Η Άννα Κομνηνή, με την προσπάθειά της να εξηγήσει τους λόγους που η μητέρα της συμμετείχε σε εκστρατεία στο πλάι του πατέρα της, έθεσε τα όρια της έμφυλης ανοχής στον τομέα του πολέμου. Και αν για τη μητέρα της επεφύλαξε ένα πορτρέτο ψυχικού θάρρους, για την «βάρβαρη» Γαΐτα, τη γυναίκα του Γυισκάρδου, μπορεί να θεωρηθεί θαρραλέα η συμμετοχή της, ψυχή τε και σώματι, στις εχθροπραξίες, ακριβώς λόγω της βαρβαρικής της καταγωγής.⁷⁵

---

⁷² Αλεξιάς, Β', IV.

⁷³ Hill (2013), σ.211.

⁷⁴ Gouma-Peterson (2000), σ.94.

⁷⁵ Ο.π., σ.53.

Η Γαΐτα εμφανίζεται για πρώτη φορά στο βιβλίο ως μια από τους «επιφανείς ανθρώπους» που αποτρέπουν τον Νορμανδό ηγέτη να επιτεθεί εναντίον των Ρωμαίων. Φορά πανοπλία, «πράγμα φοβερό για μια γυναίκα», και εκστρατεύει μαζί με τον άντρα της, όχι για να του περιποιηθεί την ποδάγρα, αλλά ως μέρος του στρατού.⁷⁶ Η Άννα δεν κρύβει τον θαυμασμό της για την Γαΐτα. Δεν κρίνει ότι χρειάζεται να αιτιολογήσει την παρουσία της εκεί, σε ένα ανδροκρατούμενο περιβάλλον, καθώς πρόκειται για μία ξένη και ως εκ τούτου δεν διέπεται από τις αξίες και τις αρχές των Βυζαντινών.

Παρά τη βαρβαρική της φύση, η αφοσίωση στον άντρα της αποτελεί το μοναδικό κίνητρο συμμετοχής της στην εκστρατεία, ακριβώς όπως και για τη μητέρα της Άννας. Άλλωστε, οι δυο τους μοιράζονται τον ρόλο του συμβούλου του βασιλιά, με την Γαΐτα να έχει σημαντικότερο ρόλο ή μεγαλύτερη ευελιξία στην αποτύπωση προτάσεων προς τον Ροβέρτο. Εξάλλου, ο Ρωμαίος αυτοκράτορας δεν χρειάζεται τον έλεγχο της συζύγου του, καθώς μπορεί ο ίδιος, λόγω των αρετών του, να τιθασει τον εαυτό του και να σκεφτεί ορθά. Επιπλέον, όπως και οι βυζαντινές αυτοκράτειρες, έτσι και η Γαΐτα, έλεγχαν τους πάντες, πλην του αυτοκράτορα. Είναι ενδεικτική η στάση της Νορμανδής όταν μερικοί στρατιώτες της, κουρασμένοι από τη μάχη, ήταν έτοιμοι να εγκαταλείψουν την μάχη. Ιππεύοντας το άλογο της, τους ενθάρρυνε να συνεχίσουν να μάχονται, «σαν άλλη Παλλάδα». Όταν ο σύζυγός της αρρώστησε βαριά και πέθανε, ταξίδεψε στην Κεφαλλονιά για να είναι μαζί του, ως πιστή σύζυγος που ήταν.⁷⁷

Η Άννα Κομνηνή δεν διστάζει να παρουσιάσει το πορτρέτο μιας βάρβαρης γυναίκας, αφοσιωμένης συζύγου εχθρού της αυτοκρατορίας και μη μέλους της οικογένειας της, αναδεικνύοντας την αρετή της, το θάρρος της, την ικανότητά της να διοικεί και να ενθαρρύνει. Μπορεί, δηλαδή, να διαχειριστεί ένα μεγάλο φορτίο υποχρεώσεων, που εκ πρώτης μοιάζουν να μην εντάσσονται στους ρόλους του φύλου της, αλλά, παρ' όλ' αυτά, είναι ικανή να τις φέρει εις πέρας επιτυχώς, και χωρίς να τεθούν εν αμφιβόλω τα έμφυλα όρια.⁷⁸ Καταφέρνει να συγκρίνει τη συμπεριφορά της βάρβαρης με εκείνη

---

⁷⁶ Αλεξιάς, Α', XV.

⁷⁷ Gouma-Peterson (2000), σ.57.

⁷⁸ Ο.π., σ.58.

της μητέρας της -προς όφελος της δεύτερης, αναδεικνύοντας την ευπρέπεια που την διέπει-, και ταυτόχρονα να εκφράσει τον θαυμασμό της.⁷⁹

Συμπεράσματα

Η Άννα Κομνηνή αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση συγγραφέα-ιστορικού, καθώς η έμφυλη ταυτότητά της την διακρίνει από τα μέχρι τότε συγγραφικά δεδομένα. Η θέση της ως ιστορικός σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία, η αναφορά της στο φύλο της και η κοινωνική της θέση είναι στοιχεία που γίνονται εμφανή στην ανάγνωση της *Αλεξιάδας*. Μέσα από την αφήγηση, η οποία ως κεντρικό πρόσωπο έχει έναν άντρα, διακρίνονται επιμέρους ζητήματα της γυναικείας ταυτότητας των αριστοκρατισσών της εποχής της. Όπως διαπιστώσαμε, η εικόνα της γυναίκας του παλατιού που δεν συμμετέχει στις κοινωνικές, πολιτικές, ακόμα και στρατιωτικές καταστάσεις, απέχει παρασάγγας από την πραγματικότητα.

Η ίδια η Άννα Κομνηνή είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα. Μορφωμένη, με βλέψεις για τον θρόνο, συμμετόχη στην κοινωνική ζωή, φιλόδοξη, αλλά και επιτελούσα τα έμφυλα πρότυπα. Τα τέσσερα πορτρέτα που παρουσιάσαμε αποτυπώνουν πτυχές του ιδανικού προφίλ για την γυναίκα της αριστοκρατίας του 12^{ου} αι.. Η Άννα Δαλασσηνή, χήρα, με υπέρμετρη αγάπη και αφοσίωση στον γιο της, σοφή, με διοικητικές ικανότητες, πράα και βαθύτατα θρησκευόμενη φτάνει μέχρι την κορυφή της αυτοκρατορίας, καθώς διοικεί αντί του γιου της, όταν εκείνος βρίσκεται σε εκστρατεία. Είναι μεγάλη η εμπιστοσύνη που δείχνει ο Αλέξιος στη μητέρα του, δηλαδή σε μία γυναίκα. Ξεπερνά τα ακρότατα, έμφυλα όρια; Η απάντηση που δίνει η Άννα Κομνηνή είναι αρνητική, διότι ο ρόλος της μητέρας είναι ισχυρότερος από κάθε άλλον και μπορεί να δικαιολογήσει την όποια υπέρβαση. Ειδικά της μητέρας ενός αυτοκράτορα.

Παρόμοια προσεγγίζει την μητέρα της, την Ειρήνη Δούκαινα. Μια γυναίκα που προτιμά την ηρεμία των δωματίων της στο παλάτι, την ανάγνωση των Γραφών, την

---

⁷⁹ Hill (2013), σ.191.

σιωπή. Η αφοσίωση στο σύζυγό της είναι η κινητήριος δύναμη για να αλλάξει τη ρουτίνα της και να βρεθεί σε ένα αυστηρά ανδροκρατούμενο περιβάλλον: τον πόλεμο. Δεν το κάνει με τη θέλησή της. Όμως, η ανάγκη να φροντίζει τον άντρα της και να τον προστατεύει από τις επιβουλές των αυλικών του αυτοκράτορα, διαπερνά την επιθυμία, την θέση και τις κοινωνικές ορίζουσες.

Τα ιδανικά πορτρέτα περιορίζονται εντός της οικογένειας. Η Μαρία Αλανή, αν και συνδέεται με σχέση εξ αγχιστείας με τον αυτοκράτορα, εν τούτοις παραμένει εκτός του στενού κύκλου των Κομνηνών. Ως εκ τούτου, η Άννα Κομνηνή περιορίζεται στην εξιστόρηση των περιστατικών που αφορούν το πραξικόπημα που έφερε τον πατέρα της στον θρόνο. Η Μαρία Αλανή παίζει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις για το μέλλον της αυτοκρατορίας, δείγμα της δύναμης που διαθέτει. Έξυπνη, με πολιτική οξυδέρκεια, ευέλικτη και διορατική, η Μαρία κινείται επιδέξια στην ανδροκρατούμενη αυλή, με τον ρόλο της ως μητέρας να είναι καθοριστικός και να αποτελεί την κινητήριος δύναμη για τις πράξεις της.

Τέλος, παρουσιάζεται μια γυναίκα που ανήκει στις τάξεις του εχθρού, η Γαΐτα. Πολεμίστρια, θαρραλέα, ενταγμένη πλήρως σε ανδροκρατούμενο περιβάλλον, η σύζυγος του Γυϊσκάρδου αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση στην αφήγηση. Το κίνητρο της είναι καθαρό: η αφοσίωση στον άντρα της και η υπεράσπιση των συμφερόντων του. Και αν το κίνητρο είναι αγνό και αποδεκτό, ο τρόπος επιτέλεσης του ρόλου της δεν μπορεί να ερμηνευτεί με τα εργαλεία που διαθέτει μια βυζαντινή αριστοκράτισσα.

Το κοινό στοιχείο των πορτρέτων που παρουσιάζονται στην *Αλεξιάδα* είναι η αφοσίωση σε έναν άντρα. Είτε αυτός είναι ο σύζυγος, είτε- κυρίως- ο γιος, η γυναίκα δομεί την ταυτότητα και τα έμφυλα όρια της έχοντας ως σημείο αναφοράς το αρσενικό. Αυτός ο περιορισμός είναι ταυτόχρονα και το κλειδί που επιτρέπει στις βυζαντινές γυναίκες της αριστοκρατίας του 11^{ου} αι., να υπερβούν τα έμφυλα όρια. Έτσι, για χάρη του γιου ή του συζύγου τους μηχανορραφούν, διοικούν, συμμετέχουν σε εκστρατείες. Στη μνήμη του πατρός τους, μπορούν να γράφουν ιστορικά συγγράμματα και να αποτυπώνουν, τεχνηέντως και εμμέσως, το απωθημένο τους «εγώ» για την κατάκτηση του θρόνου των Ρωμαίων.

Βιβλιογραφία

- Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, μετάφραση Αλόη Σιδέρη, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα, 2005
- Καρπόζηλος, Απ., 2009. *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Τόμ.3, Αθήνα: Εκδόσεις Κανάκη
- Gouma-Peterson, Th., 2000, 'Gender and Power: Passages on the Maternal in Anna Komnene's *Alexiad*', στο Thalia Gouma-Peterson (επιμ.), *Anna Komnene and Her Times*. New York: Garland Publishing, σσ. 107-124.
- Hill, B.. 2013. *Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, New York: Routledge- Taylor & Francis Group
- Hill, B., 1997. 'Imperial Women and the Ideology of Womanhood in the Eleventh and Twelfth Centuries', στο Liz James (επιμ.), *Women, Men and Eunuchs- Gender in Byzantium*, New York: Routledge- Taylor & Francis Group, σσ. 76-99.
- Hill, B., 2000, 'Actions Speak Louder Than Words: Anna Komnene's Attempted Usurpation', στο Thalia Gouma-Peterson (επιμ.), *Anna Komnene and Her Times*. New York: Garland Publishing, σσ. 45-62.
- Hunger, H., 1997. *Βυζαντινή Λογοτεχνία-Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, τομ. Β'*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Magdalino, P., 2000, 'The Pen of the Aunt: Echoes of the Mid-Twelfth Century in *Alexiad*', στο: Thalia Gouma-Peterson (επιμ.), *Anna Komnene and Her Times*. New York: Garland Publishing, σσ. 15-44.
- Neville, L., 2013. *Lamentation, History, and Female Authorship in Anna Komnene's Alexiad*, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 53, 192–218

Reinsch, D. R., 2000, 'Women's Literature in Byzantium?- The Case of Anna Komnene', στο Thalia Gouma-Peterson (επιμ.), *Anna Komnene and Her Times*. New York: Garland Publishing, σσ. 83-106.

Smythe, D.C., 1997. 'Women as outsiders', στο Liz James (επιμ.), *Women, Men and Eunuchs- Gender in Byzantium*, New York: Routledge- Taylor & Francis Group, σσ. 149-167.